

»Povijest školstva Bedekovčine« promatrana kroz tri vremenska odsječka (od nastanka do kraja prvog svjetskog rata, od 1918. do 1946. god. te od 1946. do kraja Domovinskog rata) tema je istraživanja Mije Koradea i Tonija Kuščara (243–256).

Demografski i gospodarski razvoj Bedekovčine (kretanje broja stanovnika od 1857. god., udio žitelja u pojedinim gospodarskim granama, industrijski razvoj, poduzeća) tema su istraživanja Dražena Njegača (»Demografski i gospodarski razvoj Bedekovčine«, 257–276), dok Ivan Ptiček na osnovi raščlambe prirodnih, povijesnih, gospodarskih i drugih preduvjeta razvoja ukazuje na »Osnovne smjerove i globalnu projekciju gospodarskog rasta i razvoja Općine Bedekovčine« (277–282). Na osnovi podataka dobivenih iz anketnih upitnika Zoran Stiperski razmatra »Atraktivnost proizvodnog obrta, industrije i turizma Bedekovčine u Krapinsko-zagorskoj županiji« (283–292). Na književne smotre u Bedekovčini osvrću se Željko Bajza i Ivo Kalinski (»Vrijedne književno-recitalne manifestacije«, 293–298), a Željko Bajza u prilogu »Jeka iz trinaestog stoljeća« (299–321) donosi niz zanimljivih bilješki iz kulturne prošlosti Bedekovčine.

Na kraju knjige nalaze se popis autora objavljenih tekstova i sadržaj (322–324).

Interdisciplinarno zasnovana monografija »Bedekovčina, stara i plemenita«, pisana iz pera vrsnih stručnjaka, pruža detaljan uvid u temeljne sastavnice prirodno-zemljopisnih, gospodarskih, demografskih, povijesnih, kulturnih i drugih značajki Općine Bedekovčina od najstarijih vremena do danas. Raznovrsni tematski blokovi, uporaba dosadašnjih uradaka historiografije, ali i izvorne arhivske građe, odlika su ovoga zbornika o prošlosti ove hrvatske mikroregije. Monografija je ujedno zanimljiv i poticajan predložak za istraživanje i cjelovitu obradu povijesnoga razvoja i kulturne baštine drugih hrvatskih krajeva.

Lovorka ČORALIĆ

Sv. Spas u Vrh Rici, Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 22/1995., Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split, Split, 1995., 176 str.

»U sjevernom dijelu ravnog Cetinskog polja u selu Cetini između dvaju vrela istoimene rijeke dižu se kao sa pladnja ruševine crkve Sv. Spasa sa čudovišnim grobljem oko nje. Sure stijene i krezuba završna linija zidova govore o davnom zdanju koje vjekovima stoji bez krova. Silni stećci (monolitne nadgrobne ploče) upravo ih sedamstotinadvaeset i sedam na broju, bez onih uništenih ljudskom rukom, govore o nekadašnjem velikom naselju ...« Ovim je riječima istaknuti hrvatski arheolog Stjepan Gunjača u novogodišnjem broju »Slobodne Dalmacije«, 1948. godine, predstavio crkvu i arheološki lokalitet Sv. Spasa. Crkva Sv. Spasa, smještena na mjestu starog, predturskog naselja Vrhrika (Vrlika) ubraja se među najstarije i najbolje sačuvane spomenike hrvatskog ranosrednjovjekovnog sakralnog graditeljstva. Jednobrodna je građevina s troapsidalnim svetištem u obliku trolista i masivnim zvonikom na pročelju. Prva sustavnija istraživanja crkve i lokaliteta proveo je S. Gunjača od 1947. do 1953. godine, čime se u velikoj mjeri pridonijelo točnom datiranju i pravilnom određivanju stilske pripadnosti crkve.

Crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine posvećen je svezak 22 uglednog časopisa Starohrvatska prosvjeta, u izdanju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Broj otvara prilog Hrvoja Gjurašina »100 godina Starohrvatske prosvjete« (7–16) u kojem se sustavno iznosi pregled djelovanja časopisa od prvog broja 1895. godine (»Starohrvatska prosvjeta – Glasilo starinarskog društva u Kninu«) do najnovijih godišta i treće serije časopisa. Autor poglavito ističe prinose uglednih hrvatskih povjesničara i arheologa koji su časopis pokrenuli (fra Lujo Marun) ili su se niz godina nalazili na čelu uredništva (Frane Radić, 1895.–1904.; Ferdo Šišić, 1927.–1928.; Stjepan Gunjača, 1949.–1968.; Dušan Jelovina, 1981.–1995.; Ante Milošević, od 1995.).

»Crkva Sv. Spasa na vrelu Cetine« rad je Ive Petriciolia (19–28) u kojemu se autor podrobno bavi dosadašnjom stručnom literaturom o crkvi Sv. Spasa. Poglavito je ukazano na značaj istraživanja Stjepana Gunjače te drugih arheologa i povjesničara umjetnosti (T. Marasović, V. Gvozdanović, I. Nikolajević, Ž. Rapanić, M. Jurković, Z. Gunjača i dr.). Na kraju rada autor naglašava da danas, kada su uklonjene prepreke za slobodno istraživanje crkve, proučavatelji mogu poraditi na još nekim nedovoljno ispitanim istraživačkim problemima (arheološkim i arhitektonskim) lokaliteta i crkve Sv. Spasa.

»Radovi na crkvi i groblju Sv. Spasa na vrelu Cetine« naslov je rada Stjepana Gunjače (29–36), objavljenog u »Ljetopisu JAZU« (1946.–1948., Zagreb, 1949.), pretiskanog u ovom zborniku poradi njegove iznimne važnosti za proučavanje navedene problematike. Gunjača spominje kako je fra Lujo Marun, krajem 19. stoljeća pokušao obaviti istraživanje na terenu, ali »to mu nikako nije pošlo za rukom zbog raspirene vjerske intolerancije u Vrličkoj krajini, tako da je jedva izmakao životnoj opasnosti, kad je pristupio objektu u namjeri da izvede arheološka iskapanja« (30). Ističe se katastrofalno stanje crkve: »Seljaci su nosili kamenje za ogradne zidove svojih njiva, neki su razbijali sedrene svodove zvonika misleći, da će im sedra poslužiti za krpljenje mlinskih kola. Zvonik je na pročelju u svom podanku bio sav izglođan i prema vrhu na više mjesta raspukao, te je malo jača vremenska nepogoda prijetila opasnošću da ne izgubimo jedan od najstarijih, a svakako najveći među najstarijim zvonnicima ... U posljednje vrijeme kvislinške formacije lišile su objekt krasnog okvira, posjekavši stoljetne hrastove, koji su se nalazili naokolo njega. Rječju, sve je vodilo neizbježnoj propasti« (30–31). U nastavku rada iznosi se podrobna kronologija radova na popravku i konzervaciji crkve 1947. god., koje je pod Gunjačiniim vodstvom provodio Konzervatorski zavod u Splitu.

Tomislav Marasović u radu »Crkva Sv. Spasa na vrelu Cetine. Prilog tipološkoj analizi« (37–54) iznosi svoj prilog tipološkom definiranju crkve Sv. Spasa obrađujući četiri temeljne značajke crkve: tlocrtni oblik produženog trolista (naslijeđen iz starokršćanskog razdoblja), raščlanjenje zidova lezenama u unutrašnjosti i potpornjacima na vanjskom dijelu, »zapadni korpus« sa zvonikom na pročelju i »westwerk« kao najvažniji doprinos Sv. Spasa starohrvatskoj arhitekturi te pitanje prvotnog svodovnog sustava građevine.

»Sv. Spas na vrelu Cetine i problem »westwerka« u hrvatskoj predromanici« tema je istraživanja Miljenka Jurkovića (55–80) u kojem autor predlaže tumačenje funkcije »westwerka« u Hrvatskoj; povijest dospijea »westwerka« u hrvatsku kneževinu i njegovu transformaciju u funkcijom drukčije određene arhitektonske sklopove u 11. st. (toranj-portik).

U idućem prilogu Tomislav Šeparović objavljuje »Katalog kamenih spomenika iz crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine« (81–90). Riječ je o kamenim spomenicima iz ranoga srednjeg vijeka, pronađenim uglavnom pri arheološkim iskapanjima 1948. godine na lokalitetu Sv. Spasa. Katalog sadrži ukupno 28 kataloških jedinica grupiranih prema vrsti spomenika, a svi se čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Tonči Burić u radu »Predromanička skulptura iz crkve Sv. Spasa na Cetini« (91–116) sustavno i na osnovi većeg broja ulomaka skulpture iz crkve Sv. Spasa rekonstruirao izgled oltarne ograde te elemente portala i oltara. Utvrđuje tipične kompozicije na plutejima i pilastrima, uspoređuje ih i pronalazi paralele na lokalitetima u drugim dijelovima ranosrednjovjekovne Hrvatske (Ravni Kotari, Bukovica, Trogir, Split, Knin, Livno, Drvar i dr.). Nastavljajući se na rezultate drugih istraživača (I. Petricioli, N. Jakšić), utvrđuje da se kamenoklesarska radionica u kojoj je izrađena oltarna pregrada iz Sv. Spasa vjerojatno nalazila u Splitu.

»Donatorski natpis župana Gostihe iz crkve Sv. Spasa u Cetini (Vrh Rici)« obrađuje Vedrana Delonga (117–140). Riječ je o latinskom tekstu iz 9. st. uklesanom na arhitravima oltarne pregrade crkve Sv. Spasa: (+) AD ONOREM D(omi)N(u)M N(ostri) IESU CHR(ist)I EGO GASTICA HUPPANUS D(onavi *vel* dedicavi) (...) I ET ANIME MEE ET MATR(I)S MEE NOMINE NEMIRA ET F(i)LIIS MEIS NOMINE (118). Autorica opsežno interpretira sadržaj natpisa, osvrćući se na sadržajne i formalne pojedinosti te okolnosti nastanka natpisa. Predlaže čitanje latiniziranog antroponima Gastica hrvatskim imenom Gostiha. Tekst »nosi jak biljeg vremena u kojemu nastaje, pa je stoga jedan od najrječitijih epigrafičkih spomenika ranoga hrvatskog srednjovjekovlja u skupini posvetnih predromaničkih natpisa.« (136).

Nikola Jakšić u radu »Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira« (141–150) upozorava na veliku srodnost stilskih osobina predromaničkih reljefa iz sjeverne i srednje Dalmacije i zapadne Bosne, a koja se uočava u klesarskim izvedbama pojedinih detalja. Na osnovi natpisa na zabatu oltarne pregrade iz Šopota kraj Benkovca (na kojem se spominje ime kneza Branimira), autor ukazuje na mogućnost da se čitava skupina datira prema kraju 9. st. Autor ističe nisku izvedbenu razinu ovih reljefa, a objašnjenje vidi u tadašnjim povijesnim okolnostima (nastojanja kneza Branimira i ninskog biskupa Teodozija na stjecanju državne i crkvene samostalnosti).

Mladen Ančić u radu »Pojasevi i druge dragocjenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama« (151–160) ukazuje na primjere luksuznog srebrenog nakita, posebice upozoravajući na razne tipove pojaseva. Smještajući nakit luksuznoga obilježja u onodobno društveno okruženje, autor na osnovi arhivskog gradiva prati način uporabe srebrenih ukrasnih predmeta i kao određenog platežnog sredstva. Zahvaljujući tome s vremenom su se počele stvarati zbirke dragocjenosti, od kojih autor ističe zbirku hrvatske velikaške obitelji Nelipčić.

Posljednji prilog je rad Gorane Dvornik »Bibliografija radova o crkvi Sv. Spasa i arheološkim nalazima iz groblja oko nje« (161–172). Časopis zaključuje tekst V. Delonge (173–176) posvećen rano preminulom arheologu i ravnatelju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Zlatku Gunjači (1939.–1994.).

Svezak 22 Starohrvatske prosvjete, najvećim dijelom posvećen predromaničkoj crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine, bogat je priložima vodećih proučavatelja hrvatske povijesne, kulturne i umjetničke baštine ranosrednjovjekovnog doba. Time su ujedno najavljene mogućnosti sustavne, monografske obrade drugih značajnih lokaliteta hrvatske umjetničke baštine.

Lovorka ČORALIĆ

Lovorka ČORALIĆ: Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama (Zagreb: AGM, 1997.) 289 str.

U našim se knjižarama pojavila prva knjiga mlade znanstvenice Lovorke Čoralić, u izdanju izdavačke kuće AGM iz Zagreba. Ovo djelo s naslovom *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, prerada je autoričina magistarskog rada nastalog u sklopu projekta »Hrvatsko društvo od 15. do 18. stoljeća«, pod vodstvom prof. dr. Nenada Moačanina.

Važno je istaknuti da autorica interdisciplinarno pristupa problemu cestovnih komunikacija u hrvatskom srednjovjekovlju te kritički koristi dosadašnje rezultate različitih povijesnih (i nehistoriografskih) disciplina. Vlastite zaključke donosi na temelju rada na raznorodnoj, dosad objavljenj, izvornoj građi te na temelju dotadašnjih znanstvenih spoznaja o cestovnoj komunikaciji na hrvatskom prostoru donosi cjelovit pregled ove problematike. Potrebno je naglasiti i autoričin pristup ovom pitanju: ona usmjerava svoje zanimanje prema malom čovjeku, tj. razmatra komunikacije proučavajući njihovu uporabnost i svrhovitost u svakodnevnom životu tadašnjih ljudi. Već i sam naslov uvodnog poglavlja, *Putovi – svevremenska pozornica života* (9–13), jasno nam govori o takvom autoričinu pristupu. Također je potrebno naznačiti da ovo djelo obuhvaća dugo razdoblje: od ranog srednjeg vijeka sve do 16. stoljeća.

Tekst je podijeljen na 12 poglavlja, a u svakome od njih autorica pristupa problematici s različitih gledišta. U prvom poglavlju, *Izvori i historiografija* (15–50), autorica donosi iscrpan kritički pregled dosadašnjih dostignuća o problematici cestovnih komunikacija na srednjovjekovnom hrvatskom prostoru. Nadalje, ona pokušava klasificirati raznolike pojmove koji se u izvorima koriste za ceste i putove (*via, strada, ruga* ...). No, ne zaustavlja se samo na proučavanju magistralnih pravaca (trgovačkih, vojnih ili hodočasničkih), nego pokušava sagledati svu slojevitost značenja putova, cesta i ulica, te širi svoje istraživanje i na gradske ulice i prigradske putove, promatrajući ih kroz obzor gradskih statuta i ostalih srodnih zakonika (61–76). Sa statuta, kao pokušaja idealne organizacije gradskog života, autorica prelazi na konkretne slučajeve-događaje na putovima i gradskim ulicama, zabilježene u notarskim spisima (77–91). Tu autorica donosi i različite primjere pljački i razbojstava drumskih razbojnika, prisvajanja prostora javnih cesta, uličnih svađa, ali isto tako opise procesija i sličnih javnih svetkovina.

Potom slijedi niz poglavlja u kojima autorica analizira pojedine tipove cestovnih komunikacija. Tako tu nalazimo cestovne smjerove stranih i domaćih vojnih pohoda, koji su većim dijelom slijedili trase starih rimskih putova ili su pak išli riječnim dolinama i preko planinskih prijevoja (93–102). Potom, tu su i različiti poslanički i vladarski itinerari